

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Кафедра теорії та історії музики

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

у галузі знань 02 – культура і мистецтво
зі спеціальності 025 – музичне мистецтво
на тему:

**ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ Л. О. КРАСОВСЬКОЇ
В УКРАЇНСЬКОМУ
ВОКАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ**

Виконала: студентка магістратури
денної форми навчання
спеціальності 025 – Музичне мистецтво
Гордієнко Анастасія Олександрівна
Науковий керівник: Коновалова І.Ю.,
доктор мистецтвознавства, доцент
Рецензент: Рябуха Н. О.,
доктор мистецтвознавства, доцент

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____
Голова комісії _____ Снедков І. І.
(підпис) (прізвище та ініціали)
Члени комісії _____ Большакова Т. В.
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____ Рощенко О. Г.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Харків – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ Л. О. КРАСОВСЬКОЇ ЯК ОБ’ЄКТ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Творча постать Л.О. Красовської як презентантки українського вокально-виконавського мистецтва сучасності.....	8
1.2. Осягнення творчості Л. О. Красовської в дискурсі сучасного музикознавства.....	10
Висновки до Розділу І.....	13
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Л. КРАСОВСЬКОЇ	
2.1. Етапи формування професійної майстерності Л. Красовської.....	14
2.2. Репрезентація творчої діяльності співачки у харківський період.....	21
2.3. Науково-методична та педагогічна діяльність Л. Красовської.....	25
Висновки до Розділу 2.....	28
РОЗДІЛ 3. ВИКОНАВСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВОКАЛЬНИХ ТВОРІВ У КОНЦЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ Л. КРАСОВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТІВ ЇЇ КЛАСУ	
3.1. Особливості виконавського прочитання вокального репертуару в камерно-концертній та оперній діяльності співачки.....	31
3.2. Реалізація виконавського та педагогічного досвіду Л. О. Красовської у діяльності її студентів.....	35
Висновки до Розділу 3.....	38
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним з надзвичайно важливих завдань сучасної вітчизняної музикології є дослідження української вокально-виконавської царини, що охоплює різні мистецькі традиції (академічну, народну й естрадно-джазову), синтезує численні напрями і стилі та презентує регіональні співочі школи. В цьому контексті принципу значущість набуває осмислення життєтворчості яскравих презентантів національної вокальної культури, котрі передають набутий досвід у педагогічній діяльності наступним поколінням музикантів.

Серед корифеїв харківської вокальної школи чільне місце належить заслуженій артистці України, доценту Харківської державної академії культури Людмилі Олександрівні Красовській, яка багато років здійснює майстерну виконавську та плідну педагогічну діяльність, що активно триває нині.

Людмила Олександрівна понад чверть століття неперевірено співала у залах Харківської обласної філармонії та Будинку органної і камерної музики. Звучання виразного лірико-колоратурного сопрано, бездоганний співочий професіоналізм та довершеність інтерпретації виконуваних образів зумовили широке визнання цієї яскравої артистки-вокалістки в українському мистецькому просторі та щире любов і відданість слухачів-харків'ян – прихильників її самобутнього таланту.

Проте, незважаючи на значні творчі досягнення та їх широке визнання у професійних колах, мистецька діяльність цієї славнозвісної концертної співачки та досвідченого вокального педагога в сучасній науковій думці не розкрита та певною мірою не осмислена.

У зв'язку з вищезазначеним, **актуальність** магістерської праці зумовлена необхідністю комплексного музикознавчого дослідження творчої діяльності Л. Красовської в контексті розвитку регіональних та національних традицій вокально-виконавського мистецтва в Українській культурі.

Актуальність праці зумовлена також потребою висвітлення специфіки концертної діяльності співачки та застосування нею напрацьованого творчого досвіду у процесі фахової підготовки артистичної молоді в естрадно-вокальній сфері.

Мета дослідження – розкрити роль творчої діяльності Л. О. Красовської в процесах розвитку вокально-виконавського мистецтва України.

Реалізація обраної у дослідженні мети потребувала вирішення наступних **завдань**:

- простежити еволюцію мистецької діяльності Л. Красовської та охарактеризувати її особливості на різних етапах;

- надати загальну характеристику концертно-виконавської сфери творчості Л. Красовської та визначити особливості індивідуального виконавського стилю співачки;

- висвітлити роль творчої особистості Л. Красовської у розвитку українського академічного вокального виконавства та становленні регіональних традицій естрадно-вокального мистецтва на Харківщині;

- розкрити аспекти виконавської інтерпретації вокальних творів у камерно-концертній творчості Л. Красовської;

- виявити специфіку творчої реалізації Л. О. Красовської в науково-методичній та педагогічній діяльності у Харківській державній академії культури;

- розглянути основні методологічні принципи роботи Л. О. Красовської у процесі фахової підготовки сучасних естрадних вокалістів;

Об'єктом магістерського дослідження є українське вокально-виконавське мистецтво останньої третини ХХ – поч. ХХІ ст.

Предмет дослідження – творча діяльність Л. О. Красовської у вокально-виконавському мистецтві України.

Матеріал дослідження склали різноманітні за походженням джерела:

- 1) аудіозаписи сольних концертних програм Л. Красовської та відеоматеріали виступів студентів класу співачки;
- 2) науково-теоретичні та методичні праці Л. Красовської;
- 3) матеріали особистісного походження, зокрема автобіографічні і документальні дані, спогади, інтерв'ю, які розкривають своєрідність творчої особистості вокалістки та висвітлюють специфіку її концертно-виконавської, організаторської та науково-педагогічної діяльності.

Методи дослідження. Серед найважливіших методів, використаних в роботі:

- діяльнісний, скерований на розкриття характеру і напрямів творчої діяльності Л. Красовської;

- емпіричний, зумовлений необхідністю узагальнення джерел і фактів, що розкривають специфіку творчої діяльності співачки;
- персоналістичний, який надав можливості скерувати дослідження на вияв індивідуально-особистісних рис Л. Красовської та їх віддзеркалення у виконавській та педагогічній творчості;
- біографічний, котрий уможливив розкрити найважливіші етапи життєтворчості вокалістки та висвітлити їх специфічні особливості;

В роботі застосовані музикознавчі методи:

- виконавського аналізу, який надав можливості розкрити особливості індивідуального стилю вокалістки та специфіку її вокального самовираження;

- музично-інтерпретаційний, скерований на висвітлення характеру виконавського прочитання Л. Красовською вокальних творів та рівні відтворення їх музичного смислу.

Залучення теоретичних матеріалів і концепцій обумовлено специфікою обраного матеріалу та ракурсом його вивчення.

Музично-теоретичну базу дослідження становлять наукові роботи з проблем:

- української вокальної школи сучасності (В. Антонюк [1; 2], О. Стахевич [47–49]);

- теорії та історії вокальної творчості (В. Антонюк [1], Л. Дмитрієв [8], Н. Дрожжина [10], А. Кулієва [20], Ф. Ламперті [27], М. Львов [28], А. Менабени [32], Д. Самін [42], В. Самітов [43], Е. Симакова [45], О. Стахевич [47, 48], Л. Ярославцева [56]);

- музичного виконавства, зокрема вокального (О. Грачева [5], О. Катрич [12], Г. Орджонікідже [39], В. Ражніков [40], В. Самітов [43], Харитонов Б [50], Г. Ципін [51], О. Шульпяков [55]);

Значну роль у дослідженні відіграє інтерв'ю з Л.О. Красовською.

Новизна дослідження полягає у тому, що вперше:

- прослідковано поступову еволюцію творчої діяльності Л. Красовської та розкрито специфіку її етапів;

- виявлено спрямованість та напрями творчої самореалізації співчки в музичному мистецтві у сьогоденний період;

- розкрито роль творчості Л. Красовської в контексті розвитку української академічної вокально-виконавської культури останньої третини ХХ й сьогодення та становленні естрадно-вокальної педагогіки та виконавства на Харківщини;

- окреслені специфіку виконавського стилю співачки;

- здійснено інтерпретаційний аналіз виконуваних Л. Красовською та студентами її класу вокальних творів.

Набуло подальшого розвитку:

- вивчення творчої діяльності сучасних презентантів харківської вокальної школи та впливу на розвиток музичного мистецтва;

- осягнення семантичної ролі носія традицій академічного вокального виконавства в процесах професіоналізації і розвитку українського естрадно-вокального мистецтва;

- висвітлення специфіки концертно-виконавської інтерпретації вокальних творів.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження розкриває широкі перспективи щодо подальшого висвітлення маловідомих сторінок історії української вокальної творчості та виконавства, а також сприяє розгортанню низки концептуальних положень щодо сучасного вектору розвитку українського вокального мистецтва. Розкриття концертно-виконавських, методико-практичних, вокально-педагогічних аспектів творчості яскравих презентантів регіональних вокальних шкіл за допомогою сучасної методології посилює можливість системного вивчення означеної царини та дозволяє скласти цілісне уявлення щодо сучасного стану української вокальної культури як системи визначити специфіку та її вагомих складових.

Апробація результатів роботи. Матеріали та висновки роботи були оприлюднені на науково-теоретичній конференції

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано тези доповіді «Вокальний простір творчої діяльності Людмили Красовської» [4].

Магістерська робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків і списку використаних джерел – з 56 позицій. Загальний обсяг магістерської роботи складає 47 сторінок, з яких основний текст – 45 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ Л. О. КРАСОВСЬКОЇ ЯК ОБ'ЄКТ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Творча постать Л. Красовської як презентантки українського вокально-виконавського мистецтва сучасності

Українська вокально-виконавська та педагогічна традиція завжди утворювалася яскравими творчими особистостями, діяльність яких викликала значний суспільний резонанс та впливала на розвиток національного мистецтва. Навколо обдарованих музикантів-вокалістів гуртувалися прихильники їх таланту й послідовники творчих ідей, виконавських концепцій, в діяльності яких віддзеркалювалися й збагачувалися досягнення своїх блискучих педагогів, сприяючи кристалізації справжнього культурного феномена – «української вокальної школи» [2].

Будь яка національна школа, європейського та світового масштабу зумовлена специфікою своєї культури, складається з ментально-психологічних засад нації та вбирає загальні принципи, виходячи з поєднання народних та академічних вокальних традицій

«Сьогоденний розвиток національної вокальної культури і мистецтва в Україні щільно пов'язаний з виконавським та музично-педагогічним досвідом представників провідних регіональних шкіл, серед яких особливу роль відіграють київська, одеська, львівська, а також харківська» [4, с. 92].

Кожна з вищезазначених шкіл має власні традиції академічного виконавства, нині актуальної естрадної вокальної практики, відома своїми значними художніми й педагогічними досягненнями й уславлена іменами кращих представників. Яскраві музиканти-вокалісти уособлюють регіональні співочі особливості свого краю, формують індивідуальні вокально-виконавські стилі та сприяють піднесенню української національної вокальної культури у світовому просторі.

Значним виявився вплив на художню свідомість українських співаків творча діяльність фундаторів регіональних вокальних шкіл. Серед них, зокрема виразник традицій львівської вокальної школи О. Мишуга, носій харківської вокальної культури П. Голубєв, ініціатор художніх ідей київської вокальної школи О. Муравйова. Ці видатні постаті та їх послідовники сприяли формуванню цілісної національної вокально-виконавської та вокально-педагогічної традиції в українській культурі [2].

Специфіка українського вокального виконавства зумовлена глибинними ментальними настановами й пов'язана з особливостями сприйняття й інтонаційного відтворення образу світу.

Значну роль у формуванні вокально-виконавського мистецтва України й підтриманні образу співочої країни в національному та європейському мистецькому контексті посідає харківська вокальна школа, яскравими виразниками якої в різні роки є видатні вокалісти минулого і сучасності.

«Протягом усієї історії свого існування і розвитку, що постійно триває, і продовжується нині, презентанти харківської вокальної школи демонструють значні художні досягнення, які сягають національного, європейського та світового масштабу. У цьому сенсі особливого значення набуває розкриття складових вокально-виконавського професіоналізму та педагогічного досвіду заслуженої артистки України, доцента кафедри естрадного та народного співу Харківської державної академії культури Людмили Олександрівни Красовської» [4, с 92].

1.2. Осягнення творчості Л. Красовської в дискурсі сучасного музикознавства

Царина вокальної музики, що є однією з найзначніших в історичному бутті музичного мистецтва загалом постійно пригортає до себе увагу науковців та активно вивчається у науковому музикознавчому дискурсі. Вокальне виконавство розглядається як особлива форма творчої діяльності,

специфічна мова мистецтва, сформована на основі володіння природою співацького голосу, виконавським диханням та застосуванні комплексу певних вокально-артикуляційних засобів та виражальних прийомів.

Зазначену сферу вивчають в різних ракурсах: історичному, теоретичному (жанрово-семантичному, мовностильовому, інтонаційному, музично-поетичному тощо), розкривають в історичному [1; 47; 56], методологічному, методико-практичному, виконавсько-художньому аспектах [10; 20; 27].

Науковці осмислюють проблематику вокальної творчості та виконавства з боку загальноестетичних та суто технологічних складових (співацького дихання, артикуляційно-штрихової палітри, дикції тощо).

Натомість, незважаючи на значущість вокальної сфери в мистецькому просторі, спеціальних фундаментальних досліджень цієї царини в українській музикології існує незначна кількість.

Розвиток музично-теоретичної думки щодо вивчення вокально-виконавської сфери та царини вокальної педагогіки в сучасній науковій думці, зокрема українській, має свої особливості. Це зумовлено насамперед диференціацією самої вокально-виконавської царини сучасності на декілька самостійних, але пов'язаних за своєю співочою природою сфер – академічною, народнопісенною та естрадно-джазовою. Кожна з даних сфер має свої стилістичні властивості, відповідну виконавську мову і стиль та, згідно з цим, потребує теоретичного обґрунтування.

Обрана тема магістерського дослідження детермінує звернення до різноманітних теоретичних джерел з вокально-виконавської та вокально-педагогічної проблематики, котрі уможливають скласти уявлення про сучасний стан музикознавчої репрезентації та рівня аналітики вокальної сфери мистецтва.

Згідно обраної проблематики, звернемось до огляду літератури, що висвітлює:

- загальні теоретико-методологічні аспекти вокально-виконавської творчості;
- специфіку академічного вокального виконавства в історичному та теоретичному ракурсах;
- традиції та сутність народнопісенного виконавства :
- особливості естрадно-вокального виконавства;
- технології вокально-виконавського процесу;
- проблематику виконавських шкіл, зокрема української вокальної школи;
- творчу діяльність корифеїв вокально-виконавської культури, насамперед української.

Проблему вокально-виконавської творчості як різновиду музичної діяльності аналізує Наталля Гребенюк у своїй докторській дисертації та монографічному дослідженні [6]. Авторка розкриває сутність вокально-виконавської сфери діяльності та виокремлює її специфічні риси. В своєму дослідженні українська співачка звертає увагу на психофізіологічні, загальномузичні та особистісні засади. Дослідниця акцентує наявність у вокальному виконавстві необхідного комплексу практичних вокально-технологічних виконавських навичок, які є необхідними для розкриття художніх образів, підкреслює суттєву роль інтерпретаційної компоненти, а також враховує жанрову специфіку й тип репрезентації вокальних творів [5].

В ході вивчення вокально-виконавської царини в дискурсі узагальнень музикознавства сучасні вчені звертаються до індивідуально-особистісного, психологічного світу видатних майстрів вокального мистецтва, з іменами котрих пов'язане формування певних співочих традицій, зокрема національних, кристалізація регіональних вокально-виконавських шкіл, самобутніх індивідуальних виконавських стилів.

Окрему ланку становлять праці, скеровані на висвітлення нових креативних вокальних методик.

В ході розгляду та узагальнення фактологічного матеріалу, осмислення етапів життєтворчості корифеїв вокального мистецтва та митців, чий досвід є підтвердженням розвитку певних тенденцій й збагачення виконавських засобів вокального мистецтва, вчені розкривають різні аспекти, важливі для порозуміння її сутності.

Дослідження сучасної вокальної творчості і виконавства, досягнення мистецького доробку та педагогічного досвіду презентантів української вокальної школи знаходиться в постійній увазі вітчизняних науковців.

Значними в контексті розкриття вокально-виконавської творчості стають праці О. Стахевича [47–49], статті І. Драч [9], М. Львова [28], А. Кулієвої [20], Е. Симонової [45], Ярославцевої [56] та ін.

Серед суттєво важливих вокально-методичних праць слід відмітити роботи Л. Дмитрієва [8], Ф. Ламперті [27], А. Менабені [32].

Останнім часом з'являються фундаментальні дослідження й окремі теоретичні розвідки, присвячені естрадно-вокальній сфері. Так, дослідженню проблематики вокального виконавства присвячені праці Н. Дрожжиної [10], а також В. Коробки [17], яка вивчає особливості вокалу в популярній музиці.

Стильові тенденції та в царині українського естрадного виконавства другої половини ХХ століття досліджує О. Грачова [5].

Теоретичне досягнення творчо-виконавської та педагогічної діяльності Людмили Красовської – сучасного фахівця в сфері вокального мистецтва – в українській музикології сьогодення практично не існує. Творчий досвід вокалістки виявляють поодинокі теоретичні джерела – насамперед відгуки й музикознавчі рецензії у пресі, а також нечисленні відзиви й особистісні спогади колег та учнів. Останні розкривають духовний світ яскравої творчої індивідуальності, висвітлюють її креативні прояви та особистісні риси співачки.

Окремі, переважно інформаційно стислі відомості про мистецьку діяльність Л. Красовської як концертної виконавиці та викладача фахових

вокальних дисциплін знаходяться у буклетах та альбомах з нагоди ювілейних дат, а також на сайті [13].

Характер творчого самовираження Л. Красовської розглядається в контексті огляду досягнень діяльності фахівців кафедри естрадного та народного співу (як структурного підрозділу академії культури), на якій викладає нині вокалістка.

Значну роль у складанні творчого портрету Л. Красовської посідають теоретичні публікації самої співачки, що унаочнюють глибину занурення в теоретико-методологічну проблематику вокального виконавства, характер розкриття методико-практичних завдань [22 –26].

Висновки до Розділу I

Вокальна музики, творчість та виконавство як найзначніша та історично усталена сфера музичного мистецтва останнім часом пригортає до себе увагу дослідницької думки й вивчається у музикознавчому дискурсі.

Натомість, незважаючи на обширність теоретичних джерел з вокальної проблематики, існує низка питань, що й нині не досліджених в науковій сфері. Зокрема, постійно актуальним, але маловивченим є творчий досвід сучасних презентантів академічних та естрадно-виконавських вокальних традицій в регіонах України.

Огляд музикознавчої літератури засвідчує відсутність системної праці, спрямованої на розкриття творчості Людмили Красовської – представниці українського вокально-виконавського мистецтва та носія співочих традицій Харківщини. Означена ситуація спонукає до розгляду творчої діяльності співачки та проведення ґрунтовного дослідження.

РОЗДІЛ II.

ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ Л. КРАСОВСЬКОЇ

2.1. Етапи формування професійної майстерності Л. Красовської

Формування творчої особистості в мистецтві й досягнення виконавського професіоналізму музиканта будь якої спеціалізації, зокрема вокальної, постає як складний та багаторівневий процес. Професійна майстерність співака, що ототожнюється зі справжнім високим мистецтвом, особливою філігранністю володіння вокальним звуком, досягається у процесі практичної художньої діяльності та спирається на усебічний розвиток природних здібностей, їх удосконалення й формування власного стилю для здійснення вищих творчих завдань – вокальної інтерпретації художніх творів.

Остання виявляється в яскравому й оригінальному розкритті образного змісту виконуваних творів в усій їх багатоманітності, спираючись на набутий музично-артистичний досвід й досконале володіння вокально-технічними навичками.

Усвідомлення сутності та специфіки творчої діяльності Л. Красовської зумовлює звернення до поетапного розкриття специфіки становлення її творчої особистості, починаючи з дитинства, та поступового формування і розвитку співочого професіоналізму.

Заслужена артистка України (2001), доцент Харківської державної академії культури Людмила Олександрівна народилася в Німеччині, де на той час продовжував службу її батько **СРСР**. Проте офіційно (по суті вдруге) майбутня артистка була зареєстрована пізніше, у маленькому провінційному місті, куда переїхала її сім'я у зв'язку з офіційним переведенням на подальшу службу Олександра Красовського [13].

Занурюючись у родовід Л. Красовської, коріння співачки, слід зазначити, що Людмила Олександрівна походить з талановитої й працелюбної інтелігентної сім'ї, в якій завжди вшановували літературу та мистецтво, любили театр і музику.

Батьки Людмили Олександрівни мають українські коріння й походять зі Слобожанщини. Мати співачки, за фахом вчитель української мови та літератури, родом з Ізюмського району Харківської області. Батько – за кадровий військовий – з Боровського (цієї ж області). Через специфічну обставину (службовий обов'язок батька) сім'я була змушена постійно переїжджати з місця на місце.

В родині Людмили Красовської яскраво виявились музично-артистичні здібності. Двоюрідна сестра співачки – відома актриса театру та кіно З. Шарко.

Після закінчення середньої школи (1967) перед Людмилою Олександрівною постало питання вибору професії. Маючи різні захоплення, вона одночасно мріяла стати музикантом та медичним працівником. Батьки були проти музичної кар'єри доньки, але майбутня співачка проявила свій твердий та рішучий характер і обрала магістральною лінією свого професійного життя музичне мистецтво, вокальну кар'єру. Прагнення здобути вокальну освіту юна Л. Красовська здійснила та вступила до музичного училища по класу вокалу.

В цьому закладі Л. Красовська потрапила до класу завідувач вокальним відділом, який отримав блискучу вокальну освіту. Будучи на той час одним зі найдосвідченіших вокальних педагогів країни, універсальних майстрів своєї справи, К. Таврін згуртував навколо себе яскравих музикантів та випустив цілу плеяду майстрів вокального мистецтва. Багато з них тримали почесні звання заслужених і народних артистів країни й презентували вокальну школу свого наставника в різних регіонах.

Людмила Олександрівна згадує про Костянтина Петровича, як про насправді видатного вокального педагога, який намагався зробити зі своїх

студентів справжніх професіоналів, артистів й прищеплював їм гарний і витончений музичний смак. Він роз'яснював значення ключових музичних понять і термінів, сутність музики як мистецтва, розкривав глибинний зміст і виразну специфіку феномену вокального твору.

Зі спогадів Людмили Олександрівни, місто Челябінськ, за часів її навчання, не вважалося театральною столицею, проте постійно сповнювалося творчістю гастрольних артистів та музикантів, зокрема відомих співаків та інструменталістів. Мистецьке життя міста збагачували також виступи різних театральних труп з яскравими виставами й оригінальними акторськими роботами. Серед іменитих гастролерів, які досить часто відвідували з концертами провінційне того часу місто, були широко відомі академічні оперні й концертні співаки.

У Челябінську, за часів навчання співачки, виступав славнозвісний тенор Сергій Лемішев. Людмилі Олександрівні пощастило приймати участь в одному концертів сумісно з цим видатним співаком й отримати від нього пам'ятний й особливо дорогоцінний для музиканта подарунок – ноти з власним автографом.

Також з концертними програмами у супроводі місцевого оркестру виступав співак Володимир Атлантов, концерти якого Людмила Олександрівна намагалася не пропускати і з великим задоволенням завжди їх відвідувала.

За свідченням Людмили Олександрівни, репертуар місцевого театру загалом, був досить широкий. Виконувалися практично усі шедеври оперної музики й класичні балетні вистави. Завдяки високопрофесійному виконавському складу, музично-театральній трупі театру, усі його сценічні постановки були відтворені на високому художньо-артистичному рівні.

У 1971 році Людмила Олександрівна вступає до державного інституту мистецтв. Людмила Олександрівна обрала саме цей філіал славнозвісного столичного інституту і переїхала до Уфи. Вибір вокалістки був не випадковим, адже саме в цьому вищому музичному закладі був дуже

високий рівень освіти та сформувався високопрофесійний педагогічний склад, котрий єднав фахівців, закоханих у свою мистецьку справу. Серед викладачів була велика кількість запрошених фахівців, випускників кращих музичних вузів.

В період перебування в інституті Людмила Александрівна навчалася в класі відомого вокального фахівця, яка свого часу закінчила консерваторію. Педагог була відома не тільки своєю вокально-педагогічною діяльністю, але і літературними працями, а також статтями теоретичного характеру.

По класу камерного вокалу Людмила Олександрівна навчалася у відомої на той час співачки З. Байрашевої. Про Зюгру Гюреївну Л. Красовська згадує надзвичайно теплими словами та з особливою щирістю як про людину та неперевершеного педагога. З. Байрашева, за спогадами Л. Красовської, в педагогічній діяльності, окрім фахових дисциплін, звертала увагу на дуже важливі речі для представника мистецької сфери, зокрема на високий загальноосвітній рівень, етико-моральні норми, культуру естетику поведінки й спілкування, інтелігентність, виховання чудових манер, красивої мови, тобто на ті якості, якими вона володіла сама й спілкувалася зі студентами.

Людмила Олександрівна пригадує, що під час занять її викладач доводила своїх студентів до надзвичайного емоційного стану, вона вміла це робити неперевершено, викликаючи у студентів відчуття співпереживання з тим матеріалом, який виконував студент.

Викладацьке оточення Людмили Олександрівни під час навчання та становлення вокальної майстерності – це плеяда видатних професійних музикантів. Зазначені фахівці, зі слів співачки, надали їй системні знання й надзвичайно цінні поради для подальшої творчої діяльності. Своїх педагогів Людмила Олександрівна називає аристократами у світі вокального мистецтва, адже вони, на її думку, прищеплювали тільки високий смак, яким бездоганно володіли самі.

В інституті мистецтв Людмилі Олександрівні довелося навчатися у видатного концертмейстера Ніни Сергіївни Кутепової, яка тривалий час працювала у легендарної особистості, масштабного вокаліста, який увійшов в історію світового вокального мистецтва.

В період навчання в інституті мистецтв Людмила Олександрівна надзвичайно захоплювалася різними дисциплінами, серед яких найулюбленішими були естетика, музична література та ін. Інтерес загалом до гуманітарних дисциплін, а також особлива любов до предметів музично-історичного циклу сприяли розширенню корисних знань та надали можливості краще орієнтувати у стильовій палітрі музичних творів, до яких вона зверталася у своїй виконавській практиці.

Найулюбленішим з комплексу дисциплін фахової вокальної підготовки балу оперна студія, яка вже безпосередньо мала відношення до майбутньої спеціальності співачки, була важливою складовою її виконавського професіоналізму.

Людмилі Олександрівні випала чудова нагода проходити майстер-класи з видатним педагогом Наталею Шпіллер, котра навчила співачку розуміти і глибоко відчувати музику видатного російського композитора. Людмила Олександрівна пригадує уроки як незабутні, що надали їй надзвичайно багаті теоретичні знання та професійні співочі навички. Заняття з цим досвідченим фахівцем стали для Красовської тим значним творчим досвідом, яким вона користується до цього часу.

Роки навчання в інституті мистецтв для Людмили Олександрівни були періодом активної діяльності й яскравим етапом творчим життям. Він сповнювався постійними заходами (семінарами, майстер-класами, відкритими заняттями тощо.)

З великим задоволенням Людмила Олександрівна відвідувала студентські та філармонічні концерти, слухала виступи видатних концертуючих музикантів, котрі періодично приїжджали на гастролі. Також в роки перебування в інституті співачка виявляла зацікавлення до наукових

конференцій педагогів, які приїздили з усієї країни, та на яких були присутні студенти. Усі ці події суттєво вплинули на загальноосвітній та музично-професійний розвиток майбутньої співачки. Згадуючи про цих талановитих людей, Людмила Олександрівна говорить, що їй надзвичайно поталанило доторкнутися до таких видатних педагогів.

В ході отримання фахової освіти в оперній студії, Людмила Олександрівна вивчила та підготувала безліч партій, котрі у майбутньому їй довелося співати на сцені різних оперних театрів та у концертному варіанті. Це насамперед найяскравіші драматичні оперні партії з найвідоміших у світовій музиці творів. Виконання цих надскладних у драматичному сенсі ролей вимагає не лише професійно-музичних (вокальних) навичок, але й низки акторських компетентностей.

Набутий співочий досвід дозволяв молодій виконавиці справлятися зі складними ролями, сприяв її професійному й художньому ствердженню в якості солістки з особливим характером звучання. Отриманий професіоналізм зумовлював у майбутньому високої оцінки виконавської творчості співачки та отримання в її адрес хвалебних відгуків публіки та колег.

Випускною виставою Людмили Олександрівни в інституті мистецтв була партія Джильди однієї з найяскравіших оперних шедеврів, створених видатним італійським композитором, представником музичного верізму. Цю партію Л. Красовська блискавично виконала й отримала високу оцінку, як з боку екзаменаційної комісії, так і своїх улюблених педагогів – вокальних наставників.

Отже, здобувши усебічну й системну музичну освіту в царині академічного вокального виконавства, та отримавши творчі кваліфікації оперної і концертної співачки, сповнена прагнення знайти свій шлях в мистецькому просторі та реалізувати величезний творчий потенціал, Л. Красовська, розпочинає свою натхненну виконавську діяльність.

Після закінчення вищого навчального закладу у 1976 році Людмила Олександрівна – вже дипломована співачка, володарка лірико-колоратурного сопрано – отримує запрошення до складу столичного оперного театру. Проте, за сімейними обставинами творчі плани артистки були змінені, адже вона була вимушена переїхати до Челябінська, в якому на той час проживали її батьки.

За цих умов, професійна музична діяльність й вокально-артистична кар'єра Людмили Красовської розпочинається у період з 1976 по 1978 рр. у Челябінську. В цьому місті зазнають розвитку набуті нею знання й розкриється самотутній вокальний талант.

Плідна творча діяльність Людмили Олександрівни в цей період буде пов'язана з академічним театром опери та балету, а також обласною філармонією, в якій співачка працювала солісткою незначний час (більше року). Отже, головною лінією творчої реалізації виконавського потенціалу вокалістки став в цей ранній період її творчості театр опери і балету, де вона виступала в найзначніших головних й улюблених сольних оперних партіях.

Вже з перших кроків самостійного творчого шляху Людмилу Олександрівну надзвичайно приваблювала концертно-філармонічна діяльність й загалом атмосфера концертного виконавства. Будь який виступ філармонічного оркестру особливо сприймався вокалісткою. Яскравою подією в творчій біографії вокалістки став її сольний виступ з симфонічним оркестром.

Свого часу їй випала нагода брати участь у концерті Солов'яненка, який приїздив з концертами. Разом з цим видатним українським тенором співачка виконувала вокальні твори.

Значну роль у формуванні творчої особистості, розширенні системи художніх уявлень та мистецького досвіду відіграло її спілкування з тогочасними кращими представниками радянського театраль-но-артистичного світу. Протягом багатьох років Людмила Олександрівна мала змогу зануритися у творчу атмосферу драматичного театру. Їй випала надзвичайна

нагода поспілкуватися з плеядою видатних театральних діячів й майстрів сцени. Відвідування театральних вистав та особисті спілкування з акторами справили неперевершене враження на співачку, збагатили її духовно та надихали на нові мистецькі досягнення.

Отже, з усього вищезазначеного, у складній єдності складався творчий тезаурус співачки, її світогляд; відношення до театального і музичного різновидів мистецтва, які для співачки були нероздільними сферами, оскільки, на її думку, співак повинен володіти не лише вокально-музичними, але й акторськими здібностями.

Згідно огляду історичного шляху становлення й формування творчої особистості й вокального професіоналізму в окреслений час, можливо виокремити такі періоди:

- 1) ранній, що характеризується як етап творчого становлення (до 1967);
- 2) мистецького зростання й отримання середньої музичної освіти в музичному училищі (1967 – 1971);
- 3) набуття вокального професіоналізму й вищої музичної освіти (1971 – 1976);
- 4) початок самостійної виконавської діяльності (1976 – 1978).

2.2. Репрезентація творчої діяльності співачки у харківський період.

У 1978 році, через службове переведення чоловіка, співачка повертається на свою Батьківщину, в Україну. З цього періоду й до сьогодні творче життя Л. Красовської нерозривно пов'язане зі Слобожанщиною, першою столицею України – містом Харковом, його яскравим й різноманітним музично-театральним і концертним життям.

Творча діяльність Людмили Олександрівни Красовської як вокальної виконавиці академічного напрямку, володарки блискучого лірико-колоратурного сопрано, значною мірою обумовлювала понад двадцятирічну

хроніку музично-сценічного й концертно-філармонічного життя Харківщини, сприяючи формуванню естетичних смаків слухацької аудиторії. Нині свій виконавсько-професійний досвід вона передає студентам кафедри естрадного співу.

З 1978 Людмила Олександрівна розпочинає свою сольну концертно-виконавську діяльність у філармонії і деякий час працює (у період з 1980 по 1982 роки) солісткою у театрі опери та балету [13].

Найяскравішим та найінтенсивнішим у розвитку вокальної кар'єри Л. Красовської виявився період творчої діяльності у Харківській обласній філармонії, що охопив чверть століття, та хронологічно відзначився у період з 1978 по 2002 роки. Починаючи з середини 1980-х одночасно, в межах філармонічного концертування, розгортається концертна практика співачки в Будину органної та камерної музики нашого міста.

Географія концертно-гастрольної діяльності Л. Красовської у творчому складі виконавців філармонії була різноманітною й постійно розширювалася. Концертне життя співачки загалом вирізнялося високохудожньою, артистичною спрямованістю та носило яскраво виражений просвітницький характер.

На той час вокалістка мала велику кількість сольних концертів (переважно камерних) на багатьох сценічних майданчиках. У складі філармонічного об'єднання вона неодноразово виступала на сценах консерваторій різних міст. Запом'ятовувалися гастрольні поїздки творчого колективу до Києва, органному залі, та ін. концертних сценах української столиці.

З початку відкриття залу органної та камерної музики, Людкою Олександрівною було підготовлено декілька цікавих художніх програм, зокрема безпосередньо у супроводі органу, а також низка концертних виступів у фортепіанному супроводі.

Особливо значимою у професійній діяльності співачка вважає концертну програму з яскравою назвою «Співуча Україна». В цій програмі у

виконанні Людмили Олександрівни Красовської прозвучали різножанрові вокальні твори. Насамперед виконавський репертуар складали романси російських та українських митців; оперні арії та партії з популярних класичних оперет.

Надширокий за тематикою і образністю, а також стильовими орієнтирами виконавський репертуар Людмили Олександрівни Красовської складали твори українських та зарубіжних композиторів, українські народні пісні, арії з опер, безліч романсів. Також значне місце у численних концертних програмах співачки посідали вокальні твори (арії і романси).

В камерних концертах звучали шедеври вокально-органної музики; старовинні італійські арії Д.Каччіні; твори М. Глінки, Р.М.Глієра, Д.Верді, С.В.Рахманінова, М. Римського-Корсакова, Ф.Пуленка, П. Чайковського, Р. Шумана та ін.

Також з найулюбленіших композиторів вокалістки – титани італійської оперної музики, неперевершені майстри вокальної кантилени, авторські твори яких формують світовий вокальний репертуар академічних співаків. Означені твори надають можливості повною мірою розкрити вокально-технічний апарат співака та його драматичний потенціал.

Особливо запам'яталася слухачам у виконання Л. Красовської арія «Мімі», котра входила в її постійний концертний репертуар.

Людмила Олександрівна завжди високо поцінювала й нині щиро закохана у вокальну творчість українських композиторів. Вона завжди включала у власні концертні програми взірці музики своїх українських композиторів-кумирів та нині прагне використовувати їх твори у виступи студентів-вокалістів свого класу.

Найчастіше у своїх концертних програмах співачка зверталася до вокального світу авторської музики визнаних вітчизняних мелодистів, твори котрих надавали можливості розкрити творчу особистість вокалістки та відтворити співочими засобами образно-емоційний потенціал опусів.

Виконання музики цих творців потребує особливого підходу й усвідомлення чіткої інтерпретаторської концепції.

Співачці поталанило співпрацювати з видатними митцями: оркестровими й хоровими колективами, талановитими диригентами, співаками, яскравими музикантами-оркестрантами та органістами, а також концертмейстерами.

Довгі роки Л. Красовська співпрацювала на концертній сцені з талановитим концертмейстером, яскравим музикантом Людмилою Лозинською. У творчій співдружності з цією піаністкою Людмила Олександрівна створила низку камерних програм в залі Органної та камерної музики.

В різні періоди своєї концертно-філармонічної діяльності Л. Красовська співпрацювала з відомими органістами харківської філармонії, зокрема О. Киняєвим, М. Григоровим та ін.

У концертно-виконавській практиці Людмилі Олександрівні довелося неодноразово співати з оркестром обласної філармонії під керівництвом різних диригентів, зокрема талановитого маестро Вахтанга Жорданія.

Запам'яталися виступи Л. Красовської в різноманітних тематичних концертних програмах, а також концертах на честь знакових державних та навіть історичних подій. Так, у цьому зв'язку особливо відзначається низка концертів з нагоди тисячоріччя хрещення Русі – знакової духовної події загальнокультурного масштабу. На цих концертах в якості почесних гостей були високі духовні особи.

Таким чином, саме працюючи в обласній філармонії повною мірою розкрився вокальний талант Л. Красовської, її співочий професіоналізм та здібність формувати власну інтерпретаторську концепцію виконуваних творів.

Як зазначалось вище, у період з 1980 по 1982 роки Л. О. Красовська працює солісткою театру опери та балету.

Отже, з усього вищезазначеного, у складній єдності складався творчий багаж співачки; її світогляд; її відношення і до театрального мистецтва, і до музичного мистецтва, які є для співачки не роздільними, оскільки, на її думку, оперний співак повинен володіти і акторськими здатностями.

Самовіддана й наполеглива праця Л. Красовської, її високий співочий професіоналізм, яскравий артистизм й музичність, а також оригінальність інтерпретації вокальних творів були відзначені слухачською аудиторією та на державному рівні.

У своїй вокально-виконавській діяльності Красовська поєднувала якості й властивості різних типів вокального виконавства – оперного та сольного камерно-концертного.

2.3. Науково-методична та педагогічна діяльність Л. Красовської в контексті фахової підготовки естрадних вокалістів

Залишивши філармонічну сцену як концертна співачка академічного напрямку, Л. Красовська розкрила свій талант в якості вокального викладача. З 2001 року Л. Красовська розпочинає свою плідну й натхнену музично-педагогічну діяльність.

З початку 2000-х років і до теперішнього часу співачка за запрошенням керівництва працює на кафедрі естрадного співу (нині естрадного та народного співу), обіймаючи посаду доцента. У 2006 році вже відомий в Україні викладач-методист фахових вокальних дисциплін (вокал, вокальний ансамбль, методика викладання спеціальних дисциплін та ін.) отримує вчене звання доцента [13].

Два десятиліття Л. Красовська передає студентам особистісний та набутий величезний художньо-артистичний й вокально-виконавський досвід, а також здійснює активну виховну й організаторську діяльність в сфері

вокального мистецтва, сприяючи розвитку вокально-виконавських традицій в Україні й, зокрема на Харківщині.

Співачка входить до складу різних журі фестивалів й конкурсів. Так, Людмила Олександрівна працювала у складі журі та була членом організаційного комітету Національного фестивалю-конкурсу (Харків). Окрім цього, Л. Красовська є організатором Міжнародних конкурсів сучасного мистецтва, на базі яких постійно проводяться актуалізовані в наш час різні творчі проекти й майстер-класи [13].

З перших кроків своєї педагогічної діяльності вокалістка проявила себе як проникливий наставник та пошуковий педагог. Вона сприяє розкриттю виконавських можливостей студентів-вокалістів, вихованню їх художніх смаків, порозумінню жанрової специфіки та стильових особливостей обраних для вокального втілення образів. Їй властиві висока музична культура, широка вокальна ерудиція, натхнена творча енергія й працелюбність. Співачка постійно удосконалює набутий у власному досвід викладацький метод вокально-виховної роботи.

У своїй вокально-педагогічній роботі Людмила Олександрівна спирається на методико-педагогічні засади вокалу і принципи вокальної педагогіки видатних фахівців у вокально-виконавській сфері, а також славнозвісного Ф. Лампері. Широко застосовує співачки практичні поради видатних вітчизняних та зарубіжних співаків.

У вокально-педагогічному процесі Л. Красовська – допитливий й вимогливий вокальний педагог. Вона не пропускає інтонаційної, ритмічної, або текстової неточності. У творчому діалозі зі студентами свого класу вона прагне розкрити смисл художньо-виражальних засобів, сенс кожної музичної фрази, інтонації, окремого звуку.

У класі вокалу зі своїми студентами Л. Красовська особливу увагу приділяє в роботі питанням вокальної дикції, специфіки розвитку вокального діапазону, удосконаленню співацького дихання, досягненню рівномірності

звучання голосу у різних регістрах, особливій польотності звуковедіння, а також іншим аспектам вокально-виконавської техніки.

Здебільшо Людмила Олександрівна працює зі студентами свого класу за програмними вимогами сольної вокальної підготовки, але також значну увагу в освітньому процесі приділяє ансамблевим формам вокально-виконавської практики.

Науково-методичний вектор творчої самореалізації Л. Красовської

Протягом багатьох років Людмила Красовська наряду із лише активною вокально-педагогічною практикою здійснює плідну науково-теоретичну та науково-методичну роботу. Вокалістка публікує праці з проблематики вокально-виконавського мистецтва у фахових збірках наукових праць, розробляє численні методичні рекомендації з питань сольної та ансамблевої підготовки вокально-естрадных виконавців, в яких віддзеркалено багаторічний фаховий досвід Л. Красовської [22 –26].

У царині наукових пошуків Людмили Олександрівни – актуальні питання вокально-виконавського мистецтва, зокрема спроектовані на царину естрадно-вокального виконавства. Серед них найскладніша проблематика – співацького дихання та способів його практичної реалізації [22], характеристика змістовних параметрів твору у вокально-виконавському процесі, а саме загострення питання про досягнення музичної виразності у вокальних творах [23].

Центром теоретичної уваги вокалістки постають також питання сутності і специфіки вокального слуху як особливого типу аудіальності, що складає основу музичної діяльності, утворює фундамент музичного професіоналізму загалом та вокально-виконавського зокрема [24].

Звертаючись до вищезазначеної проблематики, авторка обирає в якості смислової опори й позначення власних міркувань жанр роздумів, підкреслюючи, тим самим, власну позицію щодо означеного питання й прагнення до мистецької дискусії з приводу обраної тематики.

Особливо слід відзначити теоретичну розвідку Л. Красовською під загальною назвою «Сучасний вокал: методи навчання в різних жанрах музичного мистецтва» [25]. Ця праця унаочнює прагнення авторки синтезувати вокально-виконавську складову з теоретичним досвідом, розкриває її значний методологічний потенціал.

В орбіті науково-теоретичних пошуків Л. Красовської як багатогранної творчої особистості, співачки й досвідченої викладачки, гостре відчуття потреб сучасної вокально-виконавської практики, зокрема естрадної. Саме це спонукало Людмилу Олександрівну звернутися до широкого кола важливих позамузичних аспектів, необхідний для здійснення діяльності естрадного співака, зокрема сфери пластики у виконавському процесі та постановки номера [26].

Отже, наукові публікації Л. Красовської корелюють основним принципам її вокально-педагогічної діяльності й віддзеркалюють орієнтацію в актуальному просторі естрадно-вокального мистецтва, підкреслюють співзвучність сучасним потребам вокального виконавства.

На основі аналізу науково-методичних праць Людмили Олександрівни можна зробити ширші узагальнення про її авторську методику сучасного викладання вокалу.

Характеристика теоретичного модусу діяльності української вокалістки не була б повною поза характеристики її методичних праць. Значними в цьому сенсі виявляються теоретико-методичні розробки

Висновки до Розділу II

На підставі проведеного аналізу диференційовано п'ять хронологічних етапів творчого становлення й професійного розвитку співачки, зокрема

- 1) ранній, період творчого становлення (до 1967);
- 2) мистецького зростання й отримання середньої музичної освіти в музичному училищі (1967–1971);
- 3) набуття вокального професіоналізму й вищої музичної освіти (1971–1976);
- 4) початок самостійної виконавської діяльності (1976 –1978);
- 5)

творчий розквіт й реалізація виконавського й мистецько-педагогічного потенціалу з 1978 й охоплює сьогодні, набуваючи активного розвитку.

Узагальнюючи зазначені етапи, можливо визначити два головні з них за хронологічними, змістовно-творчими та територіально-географічними ознаками, як:

1) челябінсько-уфімський (етап творчого становлення й професійно-музичного розвитку в царині академічного вокального виконавства), що охоплює період до 1978 р.;

2) харківський (роки творчого акме артистки), що розпочинається з 1978 року й триває нині

В межах цього періоду можливо виокремити взаємопов'язані, але не тотожні за діяльністю скеровані творчі етапи: виконавський, камерно-концертний та оперний (1978 – 2002) та вокально-педагогічний, котрий розгортається з 2001 та триває в актуальному часі.

Пріоритетною рисою різнобічної творчої діяльності Л.О. Красовської як досвідченої вокалістки й яскравої особистості можливо вважати високий професіоналізм та вміння тонко реагувати на дух стрімкого часу та глибинні соціокультурні зміни й виклики, притаманні сучасній епосі.

Творчо-виконавський арсенал співачки, її світоглядні орієнтири, та професійні погляди склалися у розумінні смислової єдності театрального, вокально-сценічного (оперного) та камерно-концертного музичного мистецтва як взаємопов'язаних царин, важливих для реалізації художніх здібностей вокаліста, котрий має володіти і акторськими здібностями.

В ході дослідження було визначено, що у своїй вокально-виконавській діяльності Л.О. Красовська поєднувала якості й властивості різних типів вокального виконавства – оперного та сольного (камерно-концертного).

Вагомою складовою розкриття креативно-особистісного й діяльнісного потенціалу Л. Красовської є вокально-педагогічна праця в сфері підготовки фахівців естрадно-вокального напрямку. Зазначена царина творчої реалізації

вокалістки має яскраві досягнення і суттєво вплинула на підняття рівню естрадно –вокального виконавства в регіоні та країні в цілому.

РОЗДІЛ ІІІ

СПЕЦИФІКА ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВОКАЛЬНИХ ТВОРІВ У КОНЦЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ Л. КРАСОВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТІВ ІІІ КЛАСУ

3.1. Особливості виконавського прочитання вокального репертуару у камерно-концертній та оперній діяльності співачки

Вокально-виконавський універсалізм співачки, наявність великого й яскравого, тембрового забарвленого оперного голосу, високої професійної майстерності й акторських даних давали можливість їй виступати на оперній сцені. Натомість, такі притаманні якості, як володіння великими можливостями передачі ліричних емоцій й тонких градацій душевних рухів людини, деталізація виражальних засобів, оригінальне трактування творів й гнучкість голосоведення сприяли розвитку вокального таланту співачки в сфері камерного й концертного виконавства.

Харизматична українська співачка – володарка повного діапазону і дивовижного вокального тембру, створила на сцені ХАТОБу цілу галерею незабутніх, емоційно насичених і виразних оперних образів, наділених жіночою чарівністю, притаманною їй самій виконавиці.

В інтерпретації широко відомих аудиторії портретів різнохарактерних героїнь виконавиця прагнула досягти комплексну вокально-артистичну й акторську мету – впевнено зіграти обрані музично-драматичні ролі та зберегти художню виразність інтонаційно досконалого співу, повнозвучність та водночас невимушеність кантиленного звучання.

Досвідчена оперна артистка академічного напрямку з бездоганною вокально-виконавською оперною школою, досконалим співочим професіоналізмом, а також витонченою природною музичністю й артистизмом, завжди намагалася поглибитися в образно-змістовну сутність

виконуваних взірців, розкрити авторський задум та досягати максимальну пластичність вокалізації. Л. Красовська спиралась на властиву для вокального розкриття образів в оперному жанрі користуватися крупними, яскравими штрихами великого музичного полотна.

Яскрава сценічна зовнішність, висока вокально-виконавська культура, а також виразний і пластичний голос, котрий мав повноцінне звучання на усьому діапазоні, та справжнє акторське чуття забезпечили вокалістці успіх у харківській публіки.

Особливої уваги заслуговує розкриття стильового діапазону вокального репертуару Л. Красовської, притаманного періоду її творчій діяльності в оперному театрі

З великою майстерністю Людмила Олександрівна втілила на сцені свої улюблені, ще за років учнівства, та надскладні з вокально-технічної й артистичної точок зору оперні партії, сповнені драматизмом.

Усі вищезгадані вокальні партії з оперних творів західноєвропейських та російських композиторів-класиків в інтерпретації співачки прозвучали особливо виразно, відзначались драматизмом та експресією.

Проте вершиною вокально-сценічної творчості Л. О. Красовської є виконані нею партії з оперних творів представника італійського веризму Дж. Верді.

Завдяки майстерному вокальному виконанню Л. О. Красовської, її сильному й тембрально насиченому голосу партія Джильди прозвучала насичено та динамічно й набула оригінального трактування. Трагізм ролі, різні відтинки світлих настоїв та страждання героїні відчувалось у вокальній партії, що набувала ліричних ознак у любовних сценах та напружено-психологічних у драматичних епізодах оперної дії.

Сповнена глибокого драматизму, оперна музика італійського майстра яскраво образна, інтонаційно виразна й контрастна. Її особливою відзнакою є наявність загостреного психологічного підтексту. Саме ці художньо-сміслові

якості музичного самовираження італійського маестро особливо приваблювали й нині цікавлять творчу свідомість Л. Красовської.

Кожний з персонажів опери «Ріголето» (зокрема Джильда) вирішений як завершений та цілісний музичний образ. За цих умов, від виконавця-інтерпретатора потребується під час сценічного відтворення значної співочої та артистичної майстерності. Нерозривно пов'язані з драматичною дією сольні вокальні номери та ансамблеві сцени набувають тісний зв'язок з драматичною дією, що потребує особливої художньої концентрації вокаліста-виконавця. Здатністю концентруватися повною мірою володіла й Людмила Олександрівна.

Долаючи виконавські труднощі цієї оперної ролі, блискавично володіючи мистецтвом музичної декламації, Л. О. Красовська з великою художньою силою й реалістичністю розкрила емоційно-чуттєвий світ героїні. Її інтерпретації центральній постаті оперного шедевр Дж. Верді властиві надзвичайні цільність відтворення образу й потужність трагедійного темпераменту, котру вносила Красовська у тлумачення вокальної партії.

У трактуванні славнозвісного образу Віолети Л. Красовська підкреслює задушевність та поетичність образу героїні, що розкривається у складній поліфонічній драматургії, тонкій взаємодії між персонажами та втілення розмаїття й складності життєвих реалій та психологічних ситуацій.

Прозорість і легкість образу Віолети визначають характер мелодики й оркестрових засобів на початку твору. Це потребувало від виконавиці польотного вокального відтворення, легкості й блискавичної вокальної техніки, вміння використовувати різні вокально-виконавські засоби. Значною є також техніка переходів, плавної зміни настроїв та виконання широкого дихання кантилени

В контексті інтерпретаторського прочитання образу Віолети й вокального втілення музичного матеріалу виконавиця зосередилася на втіленні внутрішньої особистої драми героїні. Цьому підпорядковувались співачкою й усі вокально-виконавські прийоми. Характерною ознакою

вокально-інтерпретаторського прочитання Л. О. Красовською образу ліричної героїні є унаочнення її трансформації й передача насиченого внутрішнього світу та психологічної багатогранності. Яскраво втілено виконавицею емоційні вершини сольних та ансамблевих сцен, схвильовано й водночас драматично прозвучали кульмінаційні епізоди (фінал 3-ї дії).

Виконавська інтерпретація камерних творів, зокрема романсів й пісенних взірців потребує вміння швидкого образного перевтілення. Стиль виконання творів даних жанрів потребує певної деталізації музично-поетичного тексту, філігранності й особливої гнучкого нюансування.

Слід підкреслити, що на відміну від інтерпретації оперного репертуару, камерно-вокальна виконавська практика має власні особливості трактування образності. В умовах камерного виконання у соліста немає партнера по сцені, у сценічному спілкуванні з котрим відчувається відгук на власні емоційні пориви, переважно відсутній багатотембровий оркестровий супровід. Усе побудовано на точному відчутті музичної фрази, слова та взаємодії музичної та вербальної царин. В романсовій ліриці виконавиця користується прозорими виконавськими штрихами акварельної мініатюри.

В камерно-концертній практиці Красовська демонструвала власний стиль виконання, завжди презентувала вміння образно-художнього перевтілення та розкриття усієї гами переживань під час інтерпретації романсової лірики. У її виконавському прочитанні завжди первісність надавалась образному змісту. При цьому камерні твори звучали з великою деталізацією, філігранністю й гнучкістю відтворення динамічної палітри.

Яскравою подією у творчому житті вокалістки та загалом у мистецькому житті українського міста став концерт з нагоди ювілею відомого композитора ХХ ст. Р. Глієра. Творчість цього митця значною мірою вплинула на розвиток українському мистецтва. В межах концертного проекту, присвяченого творчій постаті відомого майстра, у виконанні Л. Красовської прозвучав складний твір цього композитора – концерт для голосу з оркестром, котрий досить рідко виконують сучасні вокалісти.

Пізніше в період розгортання концертно-виконавської діяльності співачки, нею були підготовлені цікаві романсові програми, які склалися з творів її найулюбленішого композитора – Сергія Рахманінова. Зі слів виконавиці, їй завжди було дуже легко співати вокальні твори цього видатного митця ХХ ст., авторський стиль музики якого співзвучній творчій свідомості співачки. Людмила Олександрівна називає твори цього видатного майстра кантилени своєю музикою, адже її вона добре відчуває, співпереживає. Виконавиця вважає, що твори композитора неначе безпосередньо написані саме для її голосу.

Своєрідність вокального стилю цього композитора потребує від співака відповідної передачі виразності й пластичності широкого, майже нескінченного кантиленного мелосу, відтворення посиленої емоційної експресії звуковиразу, контрастних переходів. Ліричний герой романсової музики цього композитора охоплює сильні переживання «тут і тепер», якими сповнена його душа з відвертістю передачі чуттів.

3.2. Реалізація виконавського та педагогічного досвіду Л. Красовської

Сольні виступи студентів Л. Красовської на звітних концертах, що постійно відбуваються на сценічних майданчиках міста й області (в залі філармонії, різних музичних закладах, клубах тощо) та різних конкурсах відрізняються значною вокальною підготовкою, володінням вокальною технікою та цікавою виконавською інтерпретацією обраних для розкриття художніх творів.

Як зазначалось вище, переважно Людмила Олександрівна працює зі студентами свого класу за програмними вимогами сольної вокальної підготовки, але також значну увагу в освітньому процесі приділяє ансамблевим формам вокально-виконавської практики. Досвід праці в сфері ансамблевого вокального музикування відомої української співачки й

авторитетного вокального педагога реалізується в концертній діяльності студентів та їх подальшій професійно-виконавській творчості та педагогічній сфері.

Ансамблеве виконавство загалом та вокально-ансамблеве музикування зокрема в умовах сучасного навчального процесу у ВНЗ мистецтва і культури безперечно є вагомою формою діяльності, скерованої на формування та подальше удосконалення музично-професійних та особистісних якостей майбутніх фахівців у царині вокального мистецтва.

Перед кожним учасником ансамблевого колективу (котрий співпрацює з іншими особистостями в плані вирішення художніх завдань) актуалізується комплексна проблема розкриття виконавських можливостей та індивідуального емоційно-психологічного світу самого виконавця. Проблема духовного об'єднання різних за психотипом, темпераментом й фаховою підготовкою студентів-вокалістів в ансамблевих умовах музичної комунікації підвищує роль художнього керівника як авторитетного наставника. Загалом, «...духовна спорідненість, – за характеристикою Б. Харитонова, – найважливіша психологічна передумова творчості» [50, с. 112].

Студентські вокальні ансамблі під керівництвом Л. Красовської демонструють на концертній сцені високий креативний потенціал, широкий репертуарний діапазон та яскраві професійні досягнення. Вони презентують власний вокально-ансамблевий стиль виконання та особливості втілення інтерпретаторської концепції щодо виконуваного репертуару.

Під час репетиційного процесу в класі вокального ансамблю Л. О. Красовська вимагає від студентів досягнення відчуття цілісності музичного твору, інтонаційно-гармонічної злагодженості, тембрової та динамічної узгодженості партій, відтворення фактурних змін музичного тексту.

Вирішення проблеми злагодженості ансамблевого вокального звучання, синхронізації усіх голосів у вертикальній організації Л. Красовська досягає в репетиційному процесі. Музикант акцентує увагу у вирішенні питань

колективного вокального інтонування на інтонаційній досконалості відтворення образності, досягнення координації метроритмічних параметрів виконуваних творів, штрихової палітри, артикуляційного комплексу, а також агогічних відхилень та динамічних хвиль.

В процесі ансамблевої підготовки, в досвіді колективного виконавського відтворення вокальних образів у студентів класу Л. Красовської відбувається формування особливого вокально-ансамблевого виконавського мислення, специфічної слухової концентрації, свідомого підходу щодо відтворення усіх складових тексту.

В ансамблевому репертуарі студентів класу Л.О. Красовської – різножанрові та різно стильові опуси, аранжування відомих вокальних зразків. В якості основи вокального виконання вокалістка обирає яскраві для концертного втілення образи, насичені мелодизмом, складною фактурою, що потребує ретельної й довготривалої підготовки та значної професійної майстерності.

Вагомим сегментом виконавсько-ансамблевого музикування є створення й витримання виваженої й чіткої інтерпретаторської концепції.

Творча діяльність Л. Красовської у вокально-педагогічній сфері зумовила вагомі наслідки. За майже двадцятиліття плідної виконавської та науково-педагогічної творчої праці Людмила Олександрівна підготувала велику кількість фахівців в сфері вокального, зокрема естрадно-вокального виконавства та вокальної педагогіки, які демонструють високу фахову підготовку й ілюструють зростання професійної майстерності та виконавських можливостей.

Унікальний творчо-виконавський та педагогічний досвід доцента Л. Красовської продовжують її численні випускники, які плідно й сумлінно працюють як сольні виконавці та у складі музичних колективів та презентують на сучасному етапі значні досягнення.

Вихованці Л. Красовської постійно беруть участь у національних та регіональних проектах та міських заходах, виконуючи різноманітний

репертуар, що складається з творів сучасних українських, радянських та зарубіжних композиторів, світових пісенних взірців.

Багато випускників класу Л. Красовської нині працюють не лише в Україні, але й за кордоном, презентуючи кращі традиції української вокально-виконавської школи та індивідуально-особистісний досвід свого викладача.

Численні випускники класу Людмили Олександрівни розкривають не лише свій вокально-виконавський потенціал, але й організаторський. Вони обіймають різні посади, здійснюють масштабну творчо-виконавську та організаційну діяльність.

Колишні студенти, а нині фахівці-вокалісти доцента Л. Красовської постійно удосконалюють свій професіоналізм, набуті навички та прагнуть до подальшого творчого і навіть музично-теоретичного розвитку.

Висновки до Розділу 3

Отже, визначаючи роль і значення творчої діяльності заслуженої артистки України Л.О. Красовської в мистецькому житті Харківщини й вокально-виконавській культурі України, ми намагалися відтворити відносно об'єктивну картину динамічного розвитку яскравої творчої особистості, блискучої співачки, талановитої викладача, організатора співочого руху й пропагандиста вокального мистецтва.

Виконавський професіоналізм співачки, здібність вистроювати власну інтерпретаторську концепцію виконуваних творів повною мірою розкрилися у численних творчих виступах у Харківській обласній філармонії, концертних програмах вокально-органної музики в обласному будинку органної і камерної музики.

Вагомим наслідком та творчим результатом плідної вокально-педагогічної діяльності Л. О. Красовської є виховання плеяди фахівців у сфері естрадного виконавства, яскравих співаків та творчих особистостей,

котрі продовжують та збагачують набуті знання у власній концертно-виконавській та педагогічній практиці.

Яскравий талант Л.О. Красовської як творчого наставника й досвідченого вокального педагога виявився в можливості розкрити значний виконавські та художньо-організаційні здібності своїх студентів. Завдяки професійній вокальній підготовці й досвіду свого керівника, випускники Людмили Олександрівни демонструють значні мистецькі досягнення, розкривають свою творчу індивідуальність та реалізують себе в різних царинах музично-творчої (сольної, ансамблевої), вокально-педагогічної та мистецько-організаційної діяльності.

Володіючи величезним концертним та сценічним досвідом, досконалою професійною вокальною технікою та мистецтвом інтерпретації, Л. Красовська в своїй педагогічній діяльності виявляє прагнення передати накопичений творчий потенціал студентам-вокалістам та втілює на практиці свій індивідуальний вокально-педагогічний метод.

ВИСНОВКИ

У відповідності поставлених завдань в магістерській роботі зроблені такі узагальнення.

Мета дослідження – розкрити роль творчої діяльності Л. О. Красовської в процесах розвитку академічного вокально-виконавського мистецтва в Україні та становленні естрадно-вокальних традицій на Харківщині – досягнута.

У відповідності до поставленої мети авторкою магістерської роботи були виконані основні завдання дослідження, а саме:

- простежено семантичну еволюцію мистецької (вокально-виконавської та педагогічної) діяльності Л. Красовської та розкрито її особливості на різних етапах;

- надано загальну характеристику концертно-виконавської сфери творчості Л. Красовської та визначено особливості індивідуального виконавського стилю співачки;

- висвітлено роль творчої особистості Л. Красовської у розвитку українського академічного вокального виконавства та її значний вплив на становлення регіональних традицій естрадно-вокального мистецтва на Харківщині;

- розкрито аспекти виконавської інтерпретації вокальних творів у камерно-концертній творчості Л. Красовської;

- виявлено сутність та специфіку творчої реалізації Л. О. Красовської в науково-методичній та педагогічній діяльності у Харківській державній академії культури;

- з'ясовано основні методологічні принципи роботи Л. О.Красовської у процесі фахової підготовки сучасних естрадних вокалістів;

Визначено, що виконавський досвід Л. Красовської, її, активна й плідна творча діяльність в царині фахової підготовки вокалістів естрадного напрямку в сприяла:

- ствердженню й професіоналізації естрадно-вокального виконавства в Україні й зокрема на Харківщині;

- розвитку теоретико-методологічних та педагогічних засад в українській естрадно-вокальній сфері;

- появі у концертній практиці регіону і країни нових імен естрадних виконавців – майстрів естрадно-вокального мистецтва, переможців конкурсів різних рівнів, котрі продовжують кращі традиції українського співочого мистецтва та вокальної школи Л. Красовської;

- зростанню рівня вокально-виконавської культури співаків в естрадно-вокальній царині й збагаченню естрадно-виконавського мистецтва загалом.

Запропонований в магістерській роботі огляд творчо-виконавської, науково-педагогічної та організаційної діяльності визначного української музичного, фахівця у сфері вокального мистецтва Людмили Олександрівни Красовської

- 1). унаочнює її значний внесок у сфері академічного вокального виконавства як яскравої інтерпретаторки оперних партій, сольної концертно-камерної виконавиці вокальних творів вітчизняних і зарубіжних композиторів, популяризаторки вокальної лірики українських композиторів;

- 2). підкреслює роль як авторитетного й досвідченого викладача фахових вокальних дисциплін доцента кафедри естрадного та народного співу Харківської державної академії культури, вихователя плеяди яскравих виконавців естрадно-вокального напрямку;

- 3). розкриває значущість напрацьованого науково-методичного досвіду у подальшому розвитку традицій вокального виконавства і педагогіки в Україні;

- 4). висвітлює значення як організатора та учасника творчих проєктів регіонального та національного масштабу.

Отже, вокальний простір творчої діяльності Л. Красовської вражає широтою діапазону та значними мистецькими досягненнями. В творчій особистості Л. Красовської поєднуються риси яскравої оперної та камерно-концертної виконавиці, талановитого і досвідченого педагога-методиста, фахівця в сфері академічного та естрадного співу, а також невтомного організатора вокальних конкурсів і пропагандиста пісенних творів національного та світового мистецтва [4, с.].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк В. Формування індивідуального виконавського стилю. К. : українська ідея, 1999. 23 с.
2. Антонюк В. Українська вокальна школа: етнокультурологічний аспект: монографія (Київ, 1999; 2-ге вид. Київ, 2001. 325 с.
3. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Ленинград : Музыка, 1971. 386 с.
4. Гордієнко А. Вокальний простір творчої діяльності Людмили Красовської // Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття : матер. всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 26-27 квіт. 2020 р. / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2020. С. 92–94.
5. Грачова О. Українське естрадне виконавство другої половини ХХ століття (тенденції розвитку) // Вісник КНУКіМ. Серія : Мистецтвознавство, 2011. Вип. 25. С. 17 –23.
6. Гребенюк Н. Вокально-виконавська творчість : автореф. ... д-ра мистецтвознав.(17.00.03). НМАУ ім. П.І.Чайковського. Київ, 2000. 39 с.
7. Гуренко Е. Проблемы художественной интерпретации (философский анализ). Новосибирск : Наука, 1982. 256 с.
8. Дмитриев Л. Основы вокальной методики. М. : Музыка, 2007. 683 с.
9. Драч І. Феномен класичного бельканто в італійській опері // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Харків, 2006. № 17. С. 166–175.
10. Дрожжина Н. Теоретико-методичні засади естрадно-джазового співу. Х. : Майдан, 2010. 141 с.
11. Капічіна О. Поп-музика в контексті феноменолого-естетичного аналізу // Вісн. держ. акад. кер. кадрів культури і мистец. 2012. № 3 С. 24–28.
12. Катрич О. Індивідуальний стиль музиканта-виконавця (теоретичні та естетичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. мистецтвозн. – 17.00.13. Київ, НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2000, 17 с.

13. Кафедра естрадного та народного співу Харківської державної академії культури : електронний ресурс. Режим доступу : <https://ic.ac.kharkov.ua/navchannya/mm/ens/krasovskaya.htm>.
14. Кириченко Н. Искусство эстрады в формировании художественного пространства современной культуры // Вестн. Моск. гос. ун-та культуры и искусств. 2008. № 6. С. 208–210.
15. Конен В. Третий пласт. Новые массовые жанры в музыке XX века. М. : Музыка, 1994. С. 31–40.
16. Конников А. Мир эстрады. М. : Искусство, 1980. 272 с.
17. Коробка В. Вокал в популярной музыке. М. : Б.И., 1989. 44 с.
18. Корыхалова Н. Интерпретация музыки. Л. : Музыка, 1979. 150 с.
19. Кочнева И. Вокальный словарь. Л. : Музыка, 1988. 70 с.
20. Кулієва А. Вокальні національні традиції та проблема перехідних тонів : автореф. ... канд. мистецтвознав. (17. 00. 03). НМАУ ім. П.І. Чайковського. Київ, 2001. 19 с.
21. Курганова Я. Эстрадно-вокальное исполнительство в системе музыкальной коммуникации // Матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції молодих учених, 22–23 квітня 2015 р. Харків : ХДАК, 2015. С. 116.
22. Красовська Л. До питання про співацьке дихання // Культура України. Харків, 2005. Вип. 15 : Мистецтвознавство. Філософія. С. 239 – 247.
23. Красовська Л. Музична виразність у вокальних творах // Вісник Харк. держ. акад. дизайну і мистец. Серія : Мистецтвознавство : зб. наук. пр. Х. : ХДАДМ, 2011. № 1. С. 193 –195.
24. Красовська Л. Роздуми про вокальний слух // Культура України. Харків, 2005. Вип. 16 : Мистецтвознавство. Філософія. С. 255 –264.

- 25.Красовська Л. Сучасний вокал: методи навчання в різних жанрах музичного мистецтва // Культура України. Серія: Мистецтвознавство : зб. наук. пр. Харків : ХДАК, 2016. Вип. 53. С. 100–106.
- 26.Красовська Л. Про пластику та постановку номера естрадного співака // Культура України. Серія: Мистецтвознавство : зб. наук. пр. Харків : ХДАК, 2018. Вип. 61. С. 149–156.
27. Ламперти Ф. Искусство пения / По классическим преданиям. Технические правила и советы ученикам и артистам : учеб. пособ. 2-е изд.. СПб. : Лань, ПЛАНЕТА МУЗЫКИ, 2009. 192 С.
28. Львов М. Из истории вокального искусства. М. : Музыка, 1964. 228 с.
- 29.Луканин В. Мой метод работы с певцами. М. : Музыка, 1972. 47 с.
30. Медушевский В. К проблеме сущности, эволюции и типологии современных стилей. М. : Музыкальный современник, 1984. № 5. С. 5–17.
31. Медушевский В. Музыкальный стиль как семиотический объект. М. : Современная музыка, 1979. № 3. С. 30–39.
- 32.Менабени А. Методика обучения сольному пению : учеб. пособ. Для студ. Пед. Ин-тов. М. : Просвещение, 1987. 95 с.
33. Михайлов М. К проблеме стилистического анализа // Современные вопросы музыкознания. М. : Музыка, 1976. С. 115–145.
34. Михайлов М. Стиль в музыке. Л. : Музыка, 1981. 263 с.
35. Москаленко В. Лекции по музыкальной интерпретации. К. : Клякса, 2013. 272 с.
- 36.Москаленко В. Творческий аспект музыкальной интерпретации (к проблеме анализа) : исследование. К. : Киев. Гос. консерватория им. П.И. Чайковского, 1994. 157 с.
37. Назайкинский Е. Стиль и жанр в музыке. М. : Владос, 2003. 248 с.
38. Орлова И. В ритме новых поколений. М.: Знание, 1988. С. 54.

- 39.Орджоникидзе Г. Место исполнителя в музыкальной культуре // Вопросы музыкального исполнительства. М. : Современная музыка. 1978. № 8. С. 55–64.
40. Ражников В. Исполнительство как творчество // Вопросы музыкознания. М. : Современная музыка. 1972. № 2. С. 70–74.
41. Рябуха Т. Витоки та інтонаційні складові української пісенної естради: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : спец. 17.00.03 — муз. мистецтво / Харків. держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2017. 20 с.
42. Самин Д Сто великих вокалистов. М. : Вече, 2004, 479 с.
43. Самітов В. Мислення музиканта-виконавця. Луцьк : Волин. обл. друк., 2011. 269 с.
44. Симонова Э. Итальянская школа bel canto // Музыка и время. 2006. № 11. С. 10 –12.
45. Симонова Э. Искусство арии в итальянском бельканто : автореф. дис. ... канд. искусствовед. М., 1997. 25 с.
46. Скребков С. Художественные принципы музыкальных стилей. М. : Музыка, 1973. 446 с.
47. Стахевич А. Теоретические основы процесса постановки голоса в вокальной педагогике. Сумы, 1990. 43 с.
48. Стахевич О. З історії вокально-виконавських стилів та вокальної педагогіки. Вінниця : Нова книга, 2013. 176 с.
49. Стахевич О. Основи вокальної педагогіки. Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. 92 с.
50. Харитонов Б. Проблемы камерного ансамблевого исполнительства. Донецк : Донбасс, 1995. 112 с.
- 51.Цыпин Г. Музыкально-исполнительское искусство. СПб. : Алетейя, 2001. 318 с.
- 52.Цыпин Г. Психология музыкальной деятельности. Теория и практика. М. : Академия, 2003/ 368 с/

53. Щербініна О. Теорія та практика пізнання музичного стилю. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2006. 87 с.
54. Щербініна О. До питання стильової техніки музиканта-виконавця // Наук. записки психол.-педагог. науки. 2005. № 2. С. 115–145.
55. Шульпяков О. Музыкально-исполнительская техника и художественный образ. Л. : Музыка, 1986. 126 с.
56. Ярославцева Л. Зарубежные вокальные школы. М. : ГМПИ им. Гнесиных, 1981. 90 с.